

Kai kurie vyresniųjų mokinių identiteto bruožai

Vanda Aramavičiūtė

Profesorė habilituota socialinių mokslų (edukologija) daktarė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel. 267 52 44

Straipsnyje keliama vyresniųjų mokinių identiteto problema. Remiantis vyresniųjų mokinių, besimokančių bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose ir gimnazijose, emocijų išgyvenimų ypatumais, atskleidžiami kai kurie jų identiteto bruožai.

Vyresniųjų mokinių identiteto tyrimo aktualumas

Dabar nemažai socialinių ir humanitarinių mokslų atstovų kelia asmens tapatumo, arba indentiteto, kūrimo klausimą. Kai kurie iš jų, plėtojantys šias idėjas, nurodo naujus tapatumo mechanizmus, kuriuos formuoja įvairios šiuolaikinės institucijos. Plačiai svarstydamas tokių mechanizmų ištakas, šių laikų anglų sociologas A. Giddensas mano, kad brandžios modernybės laikotarpiu sukuriama naujų pavojų ir grėsmių, turinčių neigiamą įtaką individo pasitikėjimui ir saugumui, gyvenimo stiliui ir santykiams, patirčiai, jausmams ir kt., o per tai – ir tapatumo raidai.

Itin akivaizdi šio laikmečio problema – asmeninio beprasmiškumo jausmas, kurį, pasak A. Giddenso, sukelia ne tiek individų atsiskirtis vienu nuo kitų, „kiek atsiskyrimas nuo moralės šaltinių, būtinų norint gyventi visavertį ir teikiantį pasitenkinimą gyvenimą“ (2000, p. 26). Tai rodo, kad tarp kitų lokalių ir globalių problemų spręstinis ir moralinės dilemos bei keltini kiti gelminiai egzistencijos klausimai, į kuriuos modernybė nekreipė dėmesio arba juos paneigė. Tarp tokių klausimų atsideria

ir religija, kuri buvo laikoma mažiau modernia realybe ir archainiu paveldu.

Antra vertus, moderniam pasaulyje vykusių (ir tebevykstančios) vertybių krizės pagreitino ir žmogaus išsilaisvinimą iš tam tikrų stereotipų ir aktualizavo jo tapatumo atkūrimą. „Šiandien yra pasitaikiusi reta galimybė atgaivinti kultūrą, jos vertybes ir prasmę – tai, kas nuo amžių buvo tikra“, – teigia M. Rupnikas, plačiai tyrinėjantis kultūros ir tikėjimo santykį šiuolaikinėje Europoje (2001, p. 26). Kartu įspėja, kad visa tai bus nutvieksta nauja šviesa ir išreikšta naujomis formomis, sudarančiomis progų pasireikšti tiesai kaip meilei, galinčiai suvienyti savyje žmogiškumą ir dieviškumą.

Remiantis psichologų darbais, tapatumo procesas prasideda nuo pirmo individo susitikimo su savo motina ir baigiasi nykstant jo gebėjimui atpažinti kitą žmogų. Tačiau ypatingą prasmę jis įgyja paauglystėje ir jaunystėje. E. Eriksonas savo asmenybės raidos teorijoje išskyręs aštuonias fazes (arba aštuonis „amžius“) ir kiekvienoje atpažinęs identiteto vietą, daugiausia dėmesio sutelkia į jaunystę, kaip kritinį perėjimą iš vaikystės į suaugusiojo gyvenimą, kuris sukelia vidinių krizių. Nors šias ta-

patumo krizes lemia praeities įvykiai ir jos neatskiriamos nuo gyvenamojo laikotarpio istorinių sukrėtimų, bet jos dažniausiai kyla, kai jaunuolis stengiasi atsakyti į pamatinius klausimus: „kas aš esu?“, „kaip suprantu save ir kaip mane kiti supranta?“, „ką aš išgyvenu?“, „ką man daryti?“, „kokia viso to prasmė?“, „ką man rinktis?“ ir pan. Jei jaunuoliui nepavyksta išsiaiškinti, kas jis yra, ko jis nori, ką jis išgyvena, ko jam siekti ir kt., tapatybės krizė neišsprendžiama ir lieka vaidmenų sumaištis.

Kita vertus, įveikiant krizes ir formuojantis tapatybei jaunuoliui tenka daug ką savyje keisti norint pasiekti tam tikrą darną su savimi ir aplinkiniu pasauliu. Šiame savęs atpažinimo, atradimo ir kaitos vyksme gali natūraliai kilti ir pamatinių klausimų, o per juos – rasti jungtis tarp asmenybės ir aukščiausių vertybių, lemiančių jos pasirinkimus ir apsisprendimus. Vadinasi, tapatumas yra daugiaubriaunis fenomenas, kuris gali būti nevienodai apibrėžiamas ir struktūrinamas, turėti skirtingą statusą, formotis įvairiose srityse. Kita vertus, nors tapatumas gali būti nagrinėjamas įvairiu aspektu, bet skirtingų šalių mokslininkai (R. Berns, A. Giddens, E. Erikson, H. Lombaerts, J. Marcia, J. Pikūnas, K. Trimakas, A. Vaičiulienė ir kt.) daugiausia linkę tyrinėti šiuos pagrindinius jo aspektus: santykius su kitais ir savimi (savimone), pasaulėžiūrą, vertybinius siekius ir apsisprendimus, emocijas būsenas, kt. Vienu žodžiu, tai, kaip asmuo suvokia kitus ir save, kaip jis apskritai žiūri į pasaulį, ką mano esant vertinga, ko siekia, ką išgyvena, pan. Kitaip tariant, kas būdinga žmogui kaip bręstančiai asmenybei, esančiai nuolatinio tapsmo ir kaitos procese, padedančiame atrasti, apibrėžti ir išreikšti savo tapatybę.

Atsižvelgiant į tai, **tyrimo objektu** pasirinkta 17–18 metų jaunuolių, besimokančių skirtingo tipo mokyklose, dvasingos asmenybės raidos vyksmas. **Tyrimo tikslas** – atskleisti šio am-

žiaus moksleivių dvasingumo raidos bei kaitos tendencijas ir jų įtaką tapatumui. Konkrečius **tyrimo uždaviniai** – nustatyti: 1) kokius mokslieiviai turi dvasingo žmogaus vaizdinius; 2) kurioms vertybėms jie skiria prioritetą jį apibūdindami; 3) kurias vertybes vyresnieji mokiniai linkę labiau pripažinti, kurias – mažiau; 4) kuo jie motyvuoja paskirų vertybių svarbumo pripažinimą; 5) kokius emocinius išgyvenimus jie mano esant pačius maloniausius ir kas juos sukelia; 6) kokias asmeniškai pasirinktas vertybes siekia įgyvendinti ir kiek jiems tai pasiseka padaryti; 7) kaip suvokia save ir kitus bei kokius lūkesčius puoselėja savo ir kitų atžvilgiu; 8) kuria linkme keičiasi dabartinės jaunosios kartos vertybinės orientacijos; 9) kas sužadina pozityvius dvasinius pokyčius ir kiek juos įmanoma valdyti ankstyvoje jaunystėje. **Tyrimo metodai**: požiūrio ir elgesio aprašai, testai (nebaigtų sakinių, B. Dodonovo, I. Filipso), padedantys apibūdinti tiriamųjų santykius, emocinius išgyvenimus, siekius, klausimynai ir kt. Ištirti 477 jaunuoliai, besimokantys bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose ir gimnazijose. **Šio straipsnio tikslas** – atskleisti vyresniųjų mokinių emocijų išgyvenimų, kaip jų dvasingumo sklaidos ir identiteto raidos parametro, ištakas ir kryptingumą.

Vyresniųjų mokinių emocijų ištakos ir jų ryšys su identitetu. Šiuo atžvilgiu tiriant moksleivių identitetą, pradžios tašku buvo pasirinkta E. Eriksono identiteto samprata. Pasak E. Eriksono, identitetą apibūdina žmogaus ir sociumo santykio kitimo vidinis išgyvenimas. Kartu laikytasi požiūrio, kad emocijų genezė lemia šio santykio sąsają su individo poreikiais intensyvumas. Mat psichologijoje į emocijas ir jausmus įprasta žvelgti kaip į asmens poreikių patenkinimo ar nepatenkinimo atspindį, išraišką ir rodiklį, kaip atitinkamą santykio su poreikiais formą. Dėl to tyrimo metu mėginta nustatyti, kokie aplinkinio pasaulio daiktai, įvy-

kiai ir situacijos gali sužadinti teigiamus ir neigiamus tirtų mokinių išgyvenimus, kiek šie išgyvenimai gali būti jiems asmeniškai reikšmingi ir malonūs, o ypač kokius atitinka jų poreikius.

Kaip parodė konkretūs tyrimo duomenys, vyresnieji moksleiviai savo išgyvenimų (teigiamų ir neigiamų) ištakas grindžia: 1) kitų žmonių – artimesnių ar tolimesnių, visuomenės, tautos, valstybės ar net visos žmonijos poreikiais, vienaip ar kitaip susijusiais su dvasinėmis vertybėmis, – jų įgijimu, prasingumu, troškimu ar siekimu, su konkrečiais dvasinės veiklos rezultatais ir jos metu iškylančiais sunkumais ir kt.; 2) asmeniniais poreikiais – pažintiniais, profesiniais, doroviniais, estetiniais, saviraiškos ir kt.; 3) asmeniniais poreikiais – fiziologiniais, organizaciniais ir turinčiais ryšį su hedonistinėmis, pragmatinėmis ar materialinėmis vertybėmis; 4) su kultūros (mokslo, meno, švietimo ir kt.) poreikiais; 5) su gamtos ar net visos Žemės planetos reikmėmis; 6) su kitais reiškiniais, dažniausiai nesusijusiais su anksčiau minėtais. Trumpumo dėlei šios poreikių grupės toliau santykiškai pavadinamos: socialiniais poreikiais, aukštesniais asmeniniais, žemesniais asmeniniais, kultūriniais, gamtos ir neapibrėžtais ar neutraliais minėtų poreikių atžvilgiu (žr. lentelę).

Taigi lyginamosios analizės duomenys leidžia manyti, kad šių moksleivių **teigiamų emo-**

cijų šaltiniai dažniausiai yra kiti žmonės ar jų grupės ir jie patys. Konkrečiau kalbant, **susižavėjimą ir viltį** vyresnieji mokiniai dažniau susieja su socialiniais poreikiais. Akivaizdu, kad žmogaus susižavėjimo šaltinis yra kito žmogaus asmenybė, išsiskirianti vertingais intelekto, vailios, charakterio, nuostatų, siekių bruožais. Viltis ir tikėjimas, kad pasaulyje įsigalės tvarka, o žmonės ims geriau gyventi, taps dvasingesni. Be to, beveik penktadalis tiriamųjų viltį siejo ir su aukštesniais asmeniniais poreikiais: vylėsi, kad pasieks savo tikslą, taps gerais žmonėmis, bus gerbiami, laimingi, pan. Šitaip vyresnieji moksleiviai išreiškė pasitikėjimą kitais ir savimi, t. y. parodė tikėjimą kitų ir savo ateitimi, pasiekimais ir tinkamu jų įvertinimu. Per tai jie atskleidė ir tam tikrą geros vidinės savijautos patyrimą kaip savo tapatybės apibrėžtumo masą.

Kitaip nei susižavėjimo atvejais, **džiaugsmo** išgyvenimus tirti mokiniai daugiausia saistė su asmeniniais poreikiais. Pažymėtina, kad per trečdalį jų (34,5 proc.) džiaugėsi savo gyvenimu (tuo, kad gyvena laimingoje šeimoje, turi gerus tėvus, puikių draugų, mokosi gimnazijoje, moka bendrauti, gali dvasiškai tobulėti). Tačiau dar daugiau mokinių (45,5 proc.) džiaugsmo šaltiniu laikė save toki, koks iš tikrųjų yra arba savo pomėgį gyventi. Beveik dešimtadalis (8,60 proc.) tiriamųjų džiaugėsi ir savo arti-

Lentelė. Vyresniųjų mokinių emocijų ir poreikių gretinimo rezultatai

Emocijos	Teigiamos				Neigiamos			
	Poreikiai	žavėjimasis	džiaugsmas	viltis	pasitenkinimas	liūdesys	baimė	gėda
Socialiniai	60,0	8,60	61,4	6,80	8,60	5,00	6,80	5,00
Aukštesni asmeniniai	1,80	34,5	19,5	62,3	54,1	73,6	37,3	26,8
Žemesni asmeniniai	2,30	45,5	1,80	23,6	15,5	10,0	36,4	40,5
Kultūriniai	15,5	0,50	4,10	0,50	10,0	2,70	8,60	6,80
Gamtos	6,80	0,50	3,60	–	–	–	–	–
Neapibrėžti ar neutralūs	13,6	10,5	9,50	6,80	11,8	8,60	10,9	20,9

maisiais (tėvais, giminėmis, draugais): labiau tuo, kad juos turi, jų buvimu, o ne tam tikrais jų pasiekimais ar savybėmis. Kitaip tariant, išreiškė vidinį identiteto jausmą, padedančią priimti ne tik save, bet ir kitus tokius, kokie yra, ir netgi juos pamilti, gerbti.

Pasitenkinimo, kaip tam tikros džiaugsmo atmainos, genzės šaltinis – aukštesnių asmeninių poreikių įgyvendinimas. Pasirodo, kad daugelis tiriamųjų (62,3 proc.) būna patenkinami, kai jiems pasiseka užmegzti ir išlaikyti meilės ir emocinius santykius, realizuoti pagarbos ir savigarbos poreikius, pasiekti gerų veiklos rezultatų. Šalia to, apie ketvirtadalį (23,6 proc.) moksleivių jaučia pasitenkinimą, kad gyvena šiame pasaulyje, kad gali būti savimi. Tai padeda moksleiviams ne tik visapusiškiau save išskleisti, bet ir geriau suvokti savo tapatybę. Remiantis E. Eriksonu, išskyrusiu tris identiteto jausmo elementus, šiems moksleiviams gali būti būdingas pirmasis elementas – vidinės tapatybės išgyvenimas ir suvokimas, kad savo elgesį galima reguliuoti pagal turimas vertybes ir lūkesčius.

Be jokios abejonės, siekiant susidaryti vaizdą apie vyresniųjų mokinių identitetą pagal emocinius jų išgyvenimus, aktualu išsiaiškinti ir jų neigiamų emocijų ištakas. Kaip pažymi tyrinėtojas J. Marcia, identiteto struktūrą lemia besiformuojančių priešingų savybių integracija. Todėl tyrimo metu mėginta nustatyti priešingų emocijų – teigiamų ir neigiamų – genzės šaltinius.

Pasirodo, kad savo **neigiamas emocijas** vyresnieji mokiniai dažniausiai sicja su asmeniniais poreikiais: baimę ir liūdesį – su aukštesniais asmeniniais, pyktį – dažniau su žemesniais nei su aukštesniais, gėdą – tiek su aukštesniais, tiek su žemesniais. Taigi šie moksleiviai, negalėdami patenkinti savo aukštesnių poreikių, ypač dažnai išgyvena **baimę** (73,6 proc.) ir **liūdesį** (54,1 proc.). Konkretūs atsakymai parodė, kad daugiausia jie baiminasi dėl galimos

savo artimųjų netekties, dėl įsivaizduojamos ateities vilčių bei lūkesčių (ypač profesinių ir darbo) išsipildymo, dėl ribotų galimybių patirti tikrą draugystę, išgyventi brandžią meilę ir kt. Liūdesio šaltiniu taip pat dažnai tampa panašūs dalykai: tėvų praradimas arba jų skyrybos, draugų išdavystė, prasti mokymosi rezultatai ar kitokios nesėkmės mokykloje. O tai jau rodo, kad yra tam tikras E. Eriksono išskirtų antrojo ir trečiojo identiteto elementų ryšys. Pirmiausia – tarp antrojo elemento, arba vidinės tapatybės išsaugojimo, daugiausia tiesiogiai susijusio su individo ateities nuojauta (moksleiviai išgyvena, nes nėra tikri dėl savo ateities, būsimos darbo). Čia, matyt, galima įžvelgti ir vaidmenų maišaties pavojų, dažniausiai liečiantį užsiėmimų tapatybę, tam tikrą jaunuolių pasimetimą ir blaškymąsi, kai jie neįstengia pasirinkti tinkamo gyvenimo kelio, profesijos ar amato ir kartu atrasti savo vietą visuomenėje. Ir tarp trečiojo elemento – identiteto formavimo neatskiriamumo nuo kitų besikeičiančių žmonių įtakos ir draugijos (tiriamieji nuogaustauja ir sielvartauja dėl traumuojančių esamų ar būsimų pasikeitimų šeimoje, draugų grupėje). Skaudūs ir netikėti mikroaplinkos pokyčiai apsinkina individo tapatybės formavimąsi tarpasmeninių santykių srityje.

Verta atkreipti dėmesį, kad negalėjimas patenkinti aukštesnių poreikių taip pat dažnai sukelia vyresniųjų mokinių **pyktį** (26,8 proc.). Tačiau pykčio genzės šaltiniu dažniau tampa jų žemesni poreikiai. Kalbant A. Maslovo žodžiais, fiziologiniai ir organizaciniai, kai asmuo susiduria su jų patenkinimo galimybių stygiumi (taip pat hedonistiniai, materialiniai poreikiai). **Gėdos** ištakos taip pat dažniausiai saistomos su asmeniniais poreikiais: per trečdalį tirtų mokinių jaučia gėdą, kai negali patenkinti savo aukštesnių poreikių, ir beveik tiek pat jų – žemesnių. Pravartu pridurti, kad vyraujanti gėdos ištaka vyresniame mokykliniame amžiuje – pačių moki-

nių individualūs ypatumai: fizinės, psichinės ir dvasinės savybės ar turimi defektai, neigiamai veikiantys jų santykį su pačiu savimi. Skirtumas tik tas, kad vieni dažniau gėdijasi savo dvasinių – dorovinių ydų (nenuoširdumo, nepasitikėjimo, nedarbštumo, piktumo, polinkio į delinkvenciją ir pan.), kiti – dėl fizinių ir psichikos trūkumų (kūno konstitucijos, menkų gebėjimų, nevalingumo ir pan.). Tačiau dėl vienkovių ar kitokių priežasčių kylantis per didelės gėdos jausmas, neretai besisiejantis su kaltės jausmu, silpnina asmens charakterį ir kliudo sukurti asmeninį ir tarpasmeninį identitetą.

Kita vertus, identiteto tyrinėtojai pabrėžia, kad tiek pozityvi individo savisklaida, tiek jo visiško identiteto sukūrimas jungia šeimos istoriją, tautines šaknis, pasaulėžiūrą, profesiją ir norą būti tuo, kuo jis gali būti pagal savo prigimtį. Pasak K. Trimako, visa tai „padeda žmogui priimti savo egzistenciją: būti savimi ir, save išreiškiant, parodyti savo autentiškumą – sugebėjimą būti tuo, kuo jis yra savo prigimtimi, o ne tuo, kuo kiti nori mokyti ar padaryti“ (2001, p. 222–223). Dėl to buvo pasidomėta, ar neigiamos vyresniųjų mokinių emocijos turi ryšį su socialiniais ir kultūriniais poreikiais. Gauti duomenys parodė, kad apie dešimtadaliui (8,6 proc.) tiriamųjų būna liūdna, kai kiti žmonės netinkamai elgiasi vieni su kitais, o ypač kai jų santykiams pritrūksta humaniškumo ar kai nepajėgia išspręsti savo problemų, sunkiai gyvena. Nepalankios ekonominės ir socialinės gyvenimo sąlygos tam tikrai daliai moksleivių sukelia ne vien liūdesį, bet ir baimę, pyktį ir gėdą. Vadinas, šie moksleiviai (nuo 5,0 proc. iki 8,6 proc.) jau geba nukreipti dėmesį ne tik į savo, bet ir į kitų gyvenimą, gal, tiksliau išsireiškus, per ryšį su socialine aplinka ir kitais pajauti save. O tai jau brandžios asmenybės ir tapatybės požymis.

Tačiau pastebėta, kad tirtų vyresniųjų mokinių neigiami ir teigiami išgyvenimai mažai

siejasi su tautos, kaip reikšmingos socialinės bendrijos, gyvenimu. Galima net manyti, kad tik vos keli džiaugiasi, kad yra lietuviai, yra patenkinti, kad gyvena Lietuvoje, sielvartauja dėl Lietuvai iškylančių sunkumų, dėl jų baiminasi ar gėdijasi. Tai rodo silpną emocinį ryšį su savo tauta, valstybe.

Vyresniųjų moksleivių išgyvenimai nedaug siejasi ir su kultūra, išskyrus jų žavėjimąsi kai kuriais kultūros ir civilizacijos laimėjimais (technikos ir mokslo pažanga, naujais meno kūriniais, gražia muzika, literatūros įvairumu ir kt.). Tačiau apskritai kultūra jiems dažniau tampa neigiamu emocijų šaltiniu: nuo 6,80 proc. iki 10,0 proc. moksleivių šiuolaikinės kultūros problemos kelia pyktį, gėdą ar liūdesį. Tačiau tarp tokių kultūros šakų dažniausia yra mokslas, turintis tiesioginį ryšį su pačių moksleivių pasiekimais ar aspiracijomis, nei apskritai mokslo būties ar plėtros klausimai. Tad tirtų vyresniųjų moksleivių identitetas kultūrinėje ir etinėje plotmėje nėra pakankamai susiformavęs. Tačiau dar menčiau jis plėtojasi gamtinėje aplinkoje: gamta – pats silpniausias tiriamųjų išgyvenimų šaltinis. Tik keliolikai moksleivių gamta sužadina teigiamų emocijų (dažniau susižavėjimą ir viltį).

Vyresniųjų mokinių emocijų ištakos pagal **lytį** mažai skiriasi. Nedidelė išimtis – gėdos kilimo ištakų sugretinimas parodė esant šiek tiek ryškesnį skirtumą tarp skirtingų lyčių atstovų. Mat paaiškėjo, kad merginos dažniau susigėsta, kai būna nepatenkinami jų aukštesni asmeniniai poreikiai, o vaikinai – žemesni ir socialiniai poreikiai. Antra vertus, žemesni asmeniniai poreikiai vaikinams dažniau sužadina džiaugsmą, o merginoms – pyktį. Be to, socialinių reikmių patenkinimas daugeliui merginų (nuo 65,4 proc. iki 68,5 proc.) ir apie pusėvaikinių (nuo 48,8 proc. iki 55,9 proc.) sukelia susižavėjimą ir viltį.

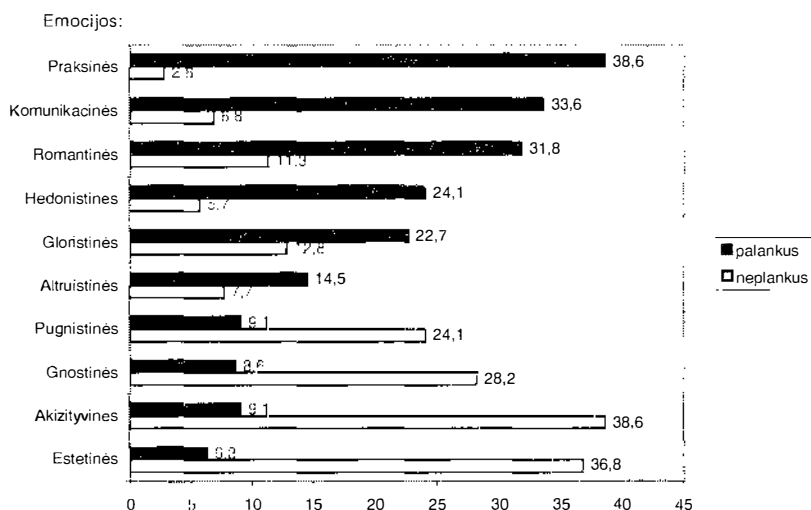
Vyresniųjų moksleivių emocijų kilimo šaltinių sugretinimas pagal **mokyklos tipą** taip pat

beveik nesiskiria. Tik galima turėti galvoje, kad vis dėlto gimnazijų auklėtiniams susižavėjimą ir viltį dažniau sužadina socialinių ir aukštesnių asmeninių poreikių patenkinimo galimybė, o jų bendraamžiams iš bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų – žemesnių asmeninių. Tačiau džiaugsmo ištakų palyginimas padėtų keičia vidurinių mokyklų auklėtinių naudai (jie dažniau džiaugiasi socialiai prasmingais dalykais). Gamta taip pat dažniau tampa teigiamų jų emocijų šaltiniu.

Vyresniųjų mokinių emocinių išgyvenimų kryptingumo ypatybės. Kadangi žmogaus emocinė sritis yra plati, apima daugelį emocijų reiškinių, kiekvienas jį turi skirtingą svarbą asmenybės struktūroje. Be abejonės, situaciniai, trumpalaikiai, epizodiniai išgyvenimai mažai paliečia žmogų, o stiprūs ir patvarūs jausmai turi didelę reikšmę jo asmenybės brendimui. Antra vertus, emocijų įtaka priklauso ir nuo to, kurios dažniausiai žmogų traukia, t. y. tampa teigiamomis, savarankiškoms vertybėmis. Dėl to žmogus ima veikti, siekdamas trokštamų išgyvenimų, lemiančių emocijų jo asmenybės kryptingumą, kaip specifinį emocijų išgyvenimų po-

reikį. Pasak šio klausimo tyrinėtojo B. Dodonovo, tada individas jaučia ypatingą trauką ne visoms, bet tik tam tikroms emocijoms (pamėgtoms, įsimintoms, sužadinančiomis regos, klausos ir kitus vaizdinius ir pan.). Kitaip tariant, kai susiformavęs teigiamas požiūris į tam tikrus emocijų kompleksus, sąveikaujancius su atitinkamais jo poreikiais.

Siekiant apibūdinti emocinį moksleivių kryptingumą kaip atitinkamą jų identiteto išraišką, pasinaudota B. Dodonovo metodika (testu), pagal kurią reikia suranguoti dešimt emocijų. Tiriamųjų buvo prašoma pažymėti, kurios emocijos jiems teikia didžiausią malonumą. Šitaip norėta nustatyti moksleivių požiūrio, kaip atitinkamos emocinio kryptingumo dimensijos, palankumą konkrečioms emocijoms. Manoma, kad labai aukšto rango (1-os vietos) skyrimas emocijai rodo labai palankų požiūrį (7), aukšto rango (2-os vietos) – palankų (6), vidutinio rango (3-ios vietos) – labiau palankų nei nelabai palankų (5), nelabai aukšto rango (4-os, 5-os, 6-os ir 7-os vietos) – nelabai palankų (4), labiau žemo nei nelabai aukšto ran-

1 pav. Vyresniųjų mokinių požiūris į savo išgyvenimus

go (8-os vietos) – labiau nepalankų nei labai palankų (3), žemo rango (9-os vietos) – nepalankų požiūrį (2) ir labai žemo rango (10-os vietos) – labai nepalankų (1).

Remiantis šiuo požiūrio palankumo kriterijumi, išaiškėjo, kurie emociniai išgyvenimai vyresniesiems moksleiviams gali teikti didžiausią malonumą ir pasitenkinimą, o kurie – mažiausią. Kaip ir tikėtasi, išgyvenimų pasiskirstymą itin aiškiai parodė tiriamųjų labai palankaus ir palankaus požiūrio palyginimas su labai nepalankiu ir nepalankiu (žr. pav.).

Taigi akivaizdu, kad tirtiems vyresniesiems moksleiviams visų maloniausių išgyvenimus – džiaugsmą, susijaudinimą, pakilimą ar pasitenkinimą, gerą nuotaiką, susidomėjimą, gėrėjimąsi ir pan. – teikia:

1. *Praksinės* emocijos, kurias sužadina darbo sėkmė, geri jo rezultatai.
2. *Komunikacinės* emocijos – bendravimas su gerbiama ir mylimais žmonėmis, su kuriais patiriamas draugiškumas ir tarpusavio supratimas, sulaukiama jų pritarimo ir pagalbos.
3. *Romantinės* emocijos – nežinoma victovė, aplinka.
4. *Hedonistinės* emocijos – gera fizinė savijauta, skanus maistas, smagus poilsis, nevaržoma aplinka.
5. *Gloristinės* emocijos – savo vertės ar pranašumo įrodymai, kai kiti tuo nuoširdžiai žavisi.
6. *Altruistinės* emocijos – padarymas gero darbo savo artimiems (brangiems) žmonėms.
7. *Pugnistinės* emocijos – rizika, azartas, aštrūs pojūčiai, kova su pavojais.
8. *Gnostinės* emocijos – susipažinimas su naujais ir įstabiais (nepaprastais) mokslo faktais.
9. *Akizityvinės* emocijos – įsigijimas ir kolekcionavimas naujų daiktų.
10. *Estetinės* emocijos – gamtos, muzikos, tapybos, poezijos ir kitų meno kūrinių suvokimas.

Tad galima manyti, kad emocijos, kylančios moksleiviams dirbant ir bendraujant su artimais žmonėmis, yra pačios maloniausios. Atsiradusios jiems tenkinant veiklos poreikį (norą pasiekti sėkmę, nugalėti sunkumus ir pan.), praxinės emocijos reiškiasi įtampos išgyvenimu, susižavėjimu darbu, mėgavimusi jo rezultatais, malonių pasitenkinimu, kad laikas nepraejo veltui. Komunikacinės emocijos, kurias sužadina bendravimo poreikio patenkinimas (o ypač noro su kitais dalytis savo mintimis ir išgyvenimais, noro sulaukti kitų paramos, pritarimo ir kt.) pasireiškia simpatijos, palankumo, pagarbos, dėkingumo, garbingumo išgyvenimais. Todėl palankus vyresnių mokinių požiūris į šiuos išgyvenimus yra pozityvus reiškinys, kartu leidžiantis galvoti, anot J. Marcia, ir apie šiose srityse lengviau surandamą ir išsaugomą savo identitetą.

Tačiau tyrimo duomenys atskleidė ir nemažai ne visai gerų faktų. Tarp jų svarbu skirti nepakankamai palankų moksleivių požiūrį į altruistines emocijas, sudarančias dorovinių jausmų šerdį, ir šių emocijų atsilikimą nuo hedonistinių. Atsirandančios individui tenkinant norą suteikti kitam žmogui džiaugsmą ir laimę, altruistinės emocijos apima daug vertingų išgyvenimų (nerimą dėl kieno nors likimo, kito sėkmės išgyvenimą, švelnumo ar gaudulio, ištikimybės ir atsidavimo, gailėsčio ir kt. jausmus), pozityviai veikiančių žmogaus dvasinį pasaulį, o per jį – ir identiteto raidą. Taip pat aktualu pabrėžti itin žemą estetinių emocijų, savo ruožtu įeinančių į dvasinių išgyvenimų branduolį, vietą vyresniųjų moksleivių emociniame pasaulyje. Tai rodo, kad grožio troškimas, gėrėjimasis juo arba, pasak B. Dodonovo, kažko pakylėto, grakštaus, dramatiško, šviesaus, mie-

lo, artimo, brangaus jausmas, kaip darnos su aplinka atspindys, ir silpnai pasireiškia, ir menkai vertinamas. Tas pats pasakytina ir apie šių moksleivių požiūrį į gnostines emocijas, pasireiškiančias individui patenkinant kognityviosios darnos poreikį (norą suprasti, įsiskverbti į reiškinio esmę, siekimą pašalinti prieštaravimus, išspręsti sunkias problemas ir kt.). Tačiau tuo metu patiriamos gnostinės emocijos – nustebimo, aiškumo, greito problemos išsprendimo jausmas, tiesos atskleidimo džiaugsmas moksleiviams neteikia didelio malonumo. Galima manyti, kad šiuose išgyvenimuose, remiantis K. Wojtyła, neišvengiamas „aš“ subjektyvumas ir kartu, be abejo, jie menkai veikia identiteto kūrimą pažintinėje srityje.

Šiuo aspektu sugretinus vyriškos ir moteriškos lyties atstovų minėtas emocijas, tam tikrą skirtumą atskleidė tik jų požiūris į glorištas ($\chi^2 \approx 14,116$, $p < 0,025$), altruistines ($\chi^2 \approx 13,352$, $p < 0,038$) ir komunikacines ($\chi^2 \approx 13,352$, $p < 0,038$) emocijas. Būtent požiūris į šias emocijas, kaip į daugiau ar mažiau malonius išgyvenimus, skyrė skirtingos lyties atstovus: merginoms būdingas palankesnis požiūris į komunikacines ir altruistines emocijas, iš dalies ir į glorištas emocijas. Nors požiūris į kitas emocijas palyginimas pagal lytį ir neišryškino statistiškai reikšmingų skirtumų, bet ir nepaneigė minties, kad hedonistinės ir gnostinės emocijos gali būti malonesnės vaikinams, o romantinės – merginoms.

Lyginant vyresniųjų moksleivių emocijų kryptingumą pagal **mokyklos tipą** skirtumų beveik nerasta, išskyrus tai, kad romantinės emocijos teikia daugiau malonių išgyvenimų vidurinių mokyklų nei gimnazijų auklėtiniais

($c^2 \gg 12,651$, $p < 0,049$) ir \times klasių mokiniams nei \times I klasių ($c^2 \gg 17,232$, $p < 0,008$).

Atsižvelgus į šiuos tyrimo duomenis apie vyresniųjų mokinių emocijų ištakas ir kryptingumą galima daryti **išvadas**, kad:

1. Šio amžiaus mokinių teigiamas emocijas dažniau sužadina socialinių poreikių patenkinimas, neigiamas – aukštesnių asmeninių. Tačiau tarp teigiamų emocijų išsiskiria pasitenkinimas, kurio ištakomis dažniausiai tampa aukštesni asmeniniai, ir džiaugsmas – žemesni asmeniniai poreikiai. Tarp neigiamų emocijų išimtį sudaro pyktis, kurį dažniau sukelia žemesni asmeniniai nei aukštesni, ir gėda, kurios genezės šaltiniu tampa tiek aukštesni, tiek žemesni asmeniniai poreikiai.

2. Teigiamos emocijos labiau rodo socialinio ir tarpasmeninio moksleivių identiteto apibrėžimą ir raidą. Neigiamos – asmeninio identiteto, turinčio glaudų ryšį su profesiniu ir tarpasmeniniu. Kita vertus, nors identiteto kūrimas turėtų vykti ir tautinėje, kultūrinėje ir gamtinėje srityje, bet vyresniųjų moksleivių emocijos nedaug su tuo siejasi, tad jos menkai tepadedą identitetui formuotis.

3. Pačius maloniausius išgyvenimus vyresniesiems moksleiviams pirmiausiai teikia praktinės, komunikacinės ir romantinės emocijos (per trečdaliui jų), taip pat hedonistinės ir glorištinės (per ketvirtadaliui), iš dalies ir altruistinės (apie septintadaliui). Vadinasi, praktinės, komunikacinės ir romantinės emocijos, kylančios bendraujant, dirbant ir susipažįstant su nauja aplinka, ne tik daugiausia rodo emocijų kryptingumą vyresniame mokykliniame amžiuje, bet ir turi įtakos vyresniųjų mokinių identitetui formuotis.

LITERATŪRA

1. Giddens G. modernybė ir asmens tapatumas. Vilnius, 2000.
2. Lombaerts H. Science, Art and christian Identity // Acta paedagogica Vilnensia. Nr. 10. Vilnius, 2003.
3. Pikūnas J., Palujanskienė A. Asmenybės vystymasis. Kaunas, 2001.
4. Rupnik M. Perėjimo kultūra. Vilnius, 2001.
5. Trimakas K. Asmenybės raida gyvenime. Kaunas, 1997.
6. Vaičiulienė A. Paauglystė – didelių permainų metas. Vilnius, 1998.
7. Бернс Р. Развитие „Я“ концепции и воспитание. Москва, 1986.
8. Додонов Б. И. Эмоция как ценность. Москва, 1978.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва, 1996.
10. Роджерс К. Становление личности. Москва, 1992.

SOME IDENTITY EXPRESSION WAYS OF SENIOR PUPILS'

Vanda Aramavičiūtė

Summary

The article deals with the problem of identity of the senior school age pupils. In the context of habits of emotional experiences' of senior students at schools and gymnasiums, some of the identity development traits are revealed. With that purpose in mind, the origins of senior pupils' positive and negative emotional experiences and their interrelationship with their identity are revealed. Also, major ways of expressing their emotions are discussed. The conclusion is made that positive emotions more frequently are evoked by the satisfaction of the social needs, negative – by higher personal needs. Positive emotions reflect more social and interpersonal identity

development. negative – personal, closely related to professional and interpersonal development.

On the other hand, though the identity development ought to take place both in national and natural spheres, emotions of senior pupils are rarely related to them and they barely contribute to pupils' identity development process. On the other hand, emotional development courses of senior school age students most often reflect practical, communicational, and romantic emotional experiences, originating from communication, work and acquaintance with new environments. These types of emotions also influence formation of their identity.

Gauta 2002 10 25

Priimta 2002 12 10